

ILMIY MAQOLA ANNOTATSIYASINING JAHON, MDH VA O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA
O‘RGANILISHI

Eshchanova Mavjuda Xudayorovna

Urganch davlat universiteti filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21933464>

Annotatsiya. Maqolada ilmiy maqola annotatsiyasining alohida janr sifatida jahon, MDH va o‘zbek tilshunosligida o‘rganilish holati qiyosiy-tahliliy nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotning asosiy e‘tibori annotatsiyada axborotni strukturalash (retorik move-tuzilma) hamda mualliflik identifikatsiyasining (muallif ovozi, o‘zlik-ifoda) ifodalanishiga qaratilgan. Mavjud adabiyotlar tahlili asosida o‘zbek tilshunosligida ushbu masalaning qiyosiy va korpusga asoslangan tarzda yetarlicha o‘rganilmaganligi dolzarb ilmiy bo‘shliq sifatida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: ilmiy annotatsiya, janr tahlili, retorik move-struktura, metadiskurs, mualliflik identifikatsiyasi, qiyosiy tilshunoslik, korpus lingvistikasi.

Аннотация. В статье в сравнительно-аналитическом аспекте рассматривается степень изученности аннотации научной статьи как особого жанра в мировом, СНГ-овском и узбекском языкознании. Основное внимание уделено структурированию информации (риторическая move-структура) и выражению авторской идентификации (авторский голос, самоупоминание) в аннотации. На основе анализа имеющейся литературы обосновывается актуальный научный пробел — недостаточная сравнительная и корпусная изученность данного вопроса в узбекском языкознании.

Ключевые слова: научная аннотация, жанровый анализ, риторическая move-структура, метадискурс, авторская идентификация, сопоставительное языкознание, корпусная лингвистика.

Annotation. The article provides a comparative-analytical review of how the research article abstract, as a distinct genre, has been studied in world, CIS and Uzbek linguistics. The focus is placed on the structuring of information (rhetorical move structure) and the expression of authorial identity (authorial voice, self-mention) in the abstract. Based on a review of the existing literature, the study substantiates a relevant research gap: the insufficient comparative and corpus-based study of this issue in Uzbek linguistics.

Key words: research article abstract, genre analysis, rhetorical move structure, metadiscourse, authorial identity, contrastive linguistics, corpus linguistics.

KIRISH. Zamonaviy ilmiy kommunikatsiyada ilmiy maqola annotatsiyasi (abstrakt) tadqiqot mazmunini ixcham, standartlashgan va konvensional shaklda taqdim etuvchi mustaqil janr sifatida shakllangan. Annotatsiya ko‘p hollarda maqolaning eng avval – ba‘zan yagona – o‘qiladigan qismi bo‘lib, u nafaqat tadqiqotning asosiy natijalarini xabar qiladi, balki uni muayyan ilmiy hamjamiyatga “taqdim etadi” va o‘quvchini to‘liq matnni o‘qishga undaydi [16. 1990:B.179]. Aynan shu vazifa annotatsiyada ikki o‘zaro bog‘liq jihatning uyg‘unlashuvini taqozo etadi: axborotni retorik-funksional strukturalash (kompozitsion tuzilma) hamda muallifning matndagi ko‘rinuvchanligi, ya‘ni mualliflik identifikatsiyasi. Mazkur maqolada ilmiy annotatsiyaning janr sifatida o‘rganilish holati jahon, MDH va o‘zbek tilshunosligi an‘analari kesimida qiyosiy-tahliliy tarzda ko‘rib chiqilib, hozirgacha yechilmagan ilmiy masala aniqlanadi.

Jahon tilshunosligida ilmiy annotatsiyaning o‘rganilishi. Annotatsiyaning ilmiy tadqiqot ob‘ekti sifatida shakllanishi janr tahlili (genre analysis) an‘anasi bilan bevosita bog‘liq. J.Swales ilmiy matnni tahlil qilishda “kommunikativ maqsad” va “retorik harakat” (move) tushunchalarini kiritib, akademik janrlarni funksional-semantik bo‘laklarga ajratib o‘rganish metodologiyasini asosladi [16. 1990]. V.Bhatia bu apparatni professional va institutsional janrlarga tatbiq etib, janrning ijtimoiy-kommunikativ tabiatini yanada chuqurlashtirdi [1. 1993]. E.Ventola esa annotatsiyani alohida lingvistik tadqiqot ob‘ekti sifatida ajratib ko‘rsatgan dastlabki tadqiqotchilardan biri bo‘ldi [18. 1994].

Keyingi tadqiqotlarda annotatsiyaning move-strukturasi tizimli o‘rganildi. M.Santos ilmiy maqola annotatsiyasining kompozitsion-retorik modelini ishlab chiqdi [15. 1996], F.Salager-Meyer tibbiy annotatsiyalarda move‘lar bilan fe‘l zamoni va modallik taqsimoti o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatdi [14. 1992], R.Lorés esa retorik strukturadan tematik tashkillanishga o‘tish masalasini tahlil qildi [6. 2004]. K.Hyland metadiskurs nazariyasini ishlab chiqib, ilmiy matnda muallif va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro

ta'sirni ifodalovchi vositalar tizimini asosladi [5. 2005] hamda turli sohalar diskursida muallif ovozing namoyon bo'lishini o'rgandi [4. 2000].

Sohaviy va tillararo qiyos yo'nalishi ham rivojlandi. P.Pho aynan annotatsiyada retorik struktura bilan mualliflik pozitsiyasi (authorial stance) o'rtasidagi bog'liqlikni tadqiq etib, o'zlik-ifoda (self-mention) vositalarining move'lar bo'yicha notekis taqsimlanishini aniqladi [12. 2008:B.231]. Qiyosiy-tillararo tadqiqotlarda P.Martín-Martín ingliz va ispan tilidagi ijtimoiy fanlar annotatsiyalari strukturasini qiyosladi [8. 2003], I.Vassileva esa ingliz, nemis, fransuz, rus va bolgar akademik diskursida mualliflik ishtirokini qiyosiy tahlil qilib, mualliflik identifikatsiyasi madaniy-lisoniy jihatdan o'zgaruvchan hodisa ekanligini ko'rsatdi [17. 2000]. Shunday qilib, jahon tilshunosligida annotatsiya ham struktura, ham mualliflik jihatidan puxta o'rganilgan, biroq o'zbek tili materiali bu tadqiqotlar doirasiga deyarli jalb etilmagan.

MDH tilshunosligida ilmiy annotatsiya va uni o'rganish an'analari. MDH (rus) tilshunosligida annotatsiya avvalo ilmiy nutq funksional stilistikasi doirasida o'rganilgan. M.Kozhina ilmiy uslubning nutqiy tizimliliigi va uning asosiy stilistik belgilarini nazariy asoslab berdi [20. 1993], M.Kotyurova ilmiy nutq stilistikasini, jumladan ilmiy matnning kompozitsion-mazmuniy tuzilishini tadqiq etdi [21. 2010]. V.Chernyavskaya ilmiy matnni interpretatsiya qilish va uning diskursiv tabiatini o'rganib, matn ortidagi mualliflik pozitsiyasiga e'tibor qaratdi [22. 2007]. Referatlash va annotatsiyalash amaliyoti bo'yicha A.Veyze ishlari annotatsiyani matnni siqish (kompRESSIYA) mahsuli sifatida ko'rib chiqib, uning axborot tuzilishiga oid muhim kuzatishlarni berdi [19. 1985]. Biroq bu an'anada annotatsiya asosan uslubiy-me'yoriy va kompressiv jihatdan tahlil qilinib, uni korpusga asoslangan move-tahlil hamda mualliflik identifikatsiyasi nuqtai nazaridan tizimli o'rganish nisbatan kam uchraydi.

O'zbek tilshunosligida holat. O'zbek tilshunosligida ilmiy matn va uning lingvistik xususiyatlari salmoqli darajada o'rganilgan. M.Hakimov o'zbek ilmiy matnining sintagmatik va pragmatik xususiyatlarini maxsus tadqiq etib, ilmiy matn pragmatikasi bo'yicha nazariy asos yaratdi [3. 2001]. S.Muhamedova va M.Saparniyozovalarning matn lingvistikasiga oid ishlarida matn birliklari, ularning bog'lanishi va pragmatik mazmuni yoritilgan [9. 2011]. A.Mamatovning zamonaviy lingvistikaga bag'ishlangan ishlarida antroposentrik va kommunikativ yondashuvlar, shu jumladan korpus va kognitiv tilshunoslik yo'nalishlari tavsiflangan [7. 2020]. O'zbek leksikologiyasi va dialektologiyasi ham faol rivojlanmoqda: xususan, Xorazm shevalari leksikasi eskirgan so'zlar hamda substrat asosli birliklar tahlili nuqtai nazaridan o'rganilgan [10. 2025; 11. 2026]. Mualliflik ifodasining pragmatik-funksional jihatlariga oid dastlabki zamin sifatida evfemizmlarni semantik, pragmatik va funksional yondashuvlar asosida tasniflash tajribasini ham qayd etish mumkin [2. 2025]. Bundan tashqari, tarjima jarayonida badiiy-ekspressiv vositalarni qayta yaratish muammolari o'zbek tarjimashunosligida tadqiq etilmoqda [13. 2025]; bu jihat parallel (tarjima) annotatsiyalarni tahlil qilishda alohida e'tiborga loyiqdir. Shu bilan birga, o'zbek tilshunosligida ilmiy maqola annotatsiyasi alohida yo'nalish sifatida – ayniqsa axborotni strukturalash va mualliflik identifikatsiyasining birgalikda, qiyosiy va korpusga asoslangan tahlili – yetarlicha maxsus tadqiqot ob'ektiga aylanmagan.

XULOSA. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, jahon tilshunosligida ilmiy annotatsiyaning funksional-kommunikativ bosqichlari hamda mualliflik pozitsiyasining ifodalanishi masalalari yetarlicha chuqur tadqiq etilgan, biroq mazkur tadqiqotlarda o'zbek tili materiali deyarli qamrab olinmagan. Ikkinchidan, MDH tilshunosligida annotatsiya asosan funksional stilistika va lingvistik kompressiya doirasida tahlil qilingan bo'lib, korpusga asoslangan kommunikativ bosqichlar hamda mualliflik pozitsiyasining ifodalanishi nisbatan kam tadqiq etilgan. Uchinchidan, o'zbek tilshunosligida ilmiy matn va matn lingvistikasi rivojlangan bo'lsa-da, annotatsiya alohida janr sifatida, axborotni strukturalash va mualliflik identifikatsiyasini birlashtirgan qiyosiy-korpus yondashuvida deyarli o'rganilmagan. Ana shu uch omil o'zbek va ingliz tilidagi ilmiy annotatsiyalarni qiyosiy korpus asosida – axborot strukturalash va mualliflik identifikatsiyasi birligida – tadqiq etishning dolzarbligini va ilmiy yangiligini asoslaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bhatia V.K. Analysing Genre: Language Use in Professional Settings. – London: Longman, 1993. – 246 p.
2. Eshchanova M. Classical classifications of euphemisms: semantic, pragmatic and functional approaches // O'zbekiston–2030: innovatsiya, fan va ta'lim istiqbollari. IV Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – 2025. – № 1.4. – B. 113–115.
3. Hakimov M. O'zbek ilmiy matnining sintagmatik va pragmatik xususiyatlari: Filologiya fanlari doktori diss. – Toshkent, 2001. – 262 b.

4. Hyland K. *Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing*. – London: Longman, 2000. – 211 p.
5. Hyland K. *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*. – London: Continuum, 2005. – 230 p.
6. Lorés R. On R.A. abstracts: from rhetorical structure to thematic organisation // *English for Specific Purposes*. – 2004. – Vol. 23, No. 3. – P. 280–302.
7. Mamatov A.E. *Zamonaviy lingvistika*. – Toshkent: Tafakkur avlodi, 2020. – 168 b.
8. Martín-Martín P. A genre analysis of English and Spanish research paper abstracts in experimental social sciences // *English for Specific Purposes*. – 2003. – Vol. 22, No. 1. – P. 25–43.
9. Muhamedova S., Saparniyozova M. *Matn lingvistikasi*. – Toshkent, 2011. – 120 b.
10. Norbayeva Sh. *Xorazm shevalaridagi ayrim eskirgan soʻzlar tahlili* // *Conferences*. – 2025. – Vol. 1, № 1.
11. Norbayeva Sh. *Xorazm shevalari leksikasida substrat asosli birliklar* // *Conferences*. – 2026. – Vol. 1, № 1.
12. Pho P.D. Research article abstracts in applied linguistics and educational technology: a study of linguistic realizations of rhetorical structure and authorial stance // *Discourse Studies*. – 2008. – Vol. 10, No. 2. – P. 231–250.
13. Radjapova I.E. *Tarjimada badiiy tasvir vositalarini qayta yaratish muammolari* // *Oʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari*. – 2025. – B. 736–738.
14. Salager-Meyer F. A text-type and move analysis study of verb tense and modality distribution in medical English abstracts // *English for Specific Purposes*. – 1992. – Vol. 11, No. 2. – P. 93–113.
15. Santos M.B.D. The textual organization of research paper abstracts in applied linguistics // *Text*. – 1996. – Vol. 16, No. 4. – P. 481–499.
16. Swales J.M. *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 260 p.
17. Vassileva I. *Who is the Author? A Contrastive Analysis of Authorial Presence in English, German, French, Russian and Bulgarian Academic Discourse*. – Sankt Augustin: Asgard, 2000. – 261 p.
18. Ventola E. Abstracts as an Object of Linguistic Study // *Writing vs Speaking: Language, Text, Discourse, Communication*. – Tübingen: Gunter Narr, 1994. – P. 333–352.
19. Вейзе А.А. *Чтение, реферирование и аннотирование иностранного текста*. – Москва: Высшая школа, 1985. – 127 с.
20. Кожина М.Н. *Стилистика русского языка*. – Москва: Просвещение, 1993. – 224 с.
21. Котюрова М.П. *Стилистика научной речи*. – Москва: Академия, 2010. – 240 с.
22. Чернявская В.Е. *Интерпретация научного текста*. – Москва: Издательство ЛКИ, 2007. – 128 с.